

I S S N 1 3 9 2 - 7 3 7 X

Archivum Lithuanicum 19

KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO
VILNIAUS UNIVERSITETAS
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

ARCHIVUM *Lithuanicum* 19

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
VILNIUS 2017

Redaktorių kolegija / Editorial Board:

PROF. HABIL. DR. *Giedrius Subačius* (filologija / philology),
(vyriausiasis redaktorius / editor),

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO,
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Birutė Triškaitė* (filologija / philology),
(vyriausiojo redaktoriaus pavaduotoja / associate editor),

LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

HABIL. DR. *Ona Aleknavičienė* (filologija / philology),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

PROF. HABIL. DR. *Roma Bončkutė* (filologija / philology),
KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS

PROF. DR. *Pietro U. Dini* (kalbotyra / linguistics),
UNIVERSITÀ DI PISA

PROF. HABIL. DR. *Jolanta Gelumbeckaitė* (kalbotyra / linguistics),
JOHANN WOLFGANG GOETHE-UNIVERSITÄT FRANKFURT AM MAIN

DR. *Reda Griškaitė* (istorija / history),
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DOC. DR. *Birutė Kabašinskaitė* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Bronius Maskuliūnas* (filologija / philology),
ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS

DOC. DR. *Jurgis Pakerys* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Rūta Petrauskaitė* (filologija / philology),
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS, KAUNAS

HABIL. DR. *Christiane Schiller* (kalbotyra / linguistics),
HUMBOLDT-UNIVERSITÄT ZU BERLIN

PROF. DR. *William R. Schmalstieg* (kalbotyra / linguistics),
PENNSYLVANIA STATE UNIVERSITY, UNIVERSITY COLLEGE

HABIL. DR. *Darius Staliūnas* (istorija / history),
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Mindaugas Šinkūnas* (kalbotyra / linguistics),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Aurelija Tamošiūnaitė* (filologija / philology),
JOHANNES GUTENBERG-UNIVERSITÄT MAINZ

DR. *Jurgita Venckienė* (filologija / philology),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

Turinys (Contents)

Straipsniai (Articles)

Jurgita Venckienė

Lietuviški XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios antkapių užrašai: santykis su bendrine kalba ○ 9

Jurgis Pakerys

Mažvydas ir Augustinas: *imk(it) ir skaityk(it)* ○ 39

Mindaugas Šinkūnas

Senųjų Biblijos vertimų lyginamųjų tyrimų automatizavimas ○ 57

Birutė Kabašinskaitė

Rašmuo <y> antrajame *Knygos nobažnystės* leidime ○ 99

Anna Helene Feulner

John Wilkins' *Essay* (1668) und die 'Londoner Bibel' ○ 113

Giedrius Subačius

Simono Daukanto *Didžiojo lenkų–lietuvių kalbų žodyno* rašymo laikas: 1852–1856, 1857–1858 m. ○ 137

Jurgita Venckienė

Juozapo Arnulfo Giedraičio *Naujas Įstatymas* (1816): santykis su *Evangelijų* leidimais XIX a. ○ 149

Olga Mastianica-Stankevič

Mečislovo Davainio-Silvestraičio dienoraštis: lietuvių inteligento saviraiškos Vilniuje liudininkas (1904–1912) ○ 171

Publikacijos (Publications)

Liucija Citavičiūtė

Iš Goethe's ir Schillerio archyvo Weimare: Abraamo Jakobo Penzelio, Johanno Wolfgango von Goethe's ir Martyno Liudviko Rėzos laišakai dėl lietuvių dainų rinkinio *Dainos oder Litthauische Volkslieder* (1825) ○ 197

Liucija Citavičiūtė

Iš Goethe's ir Schillerio archyvo Weimare: dvi Johanno Wolfgango von Goethe's recenzijos apie lietuvių dainų rinkinį *Dainos oder Litthauische Volkslieder* (1825) ○ 243

Jolanta Gelumbeckaitė

Abraomo Kulviečio ir Stanislovo Rapolionio biogramos XVI Magdeburgo centurijoje ○ 265

Domininkas Burba

Rankraštinis lenkų–lietuvių kalbų žodynelis Eustachijaus Tiškevičiaus dokumentų rinkinyje Vroclave ○ 281

Darius Staliūnas

1886 m. Zacharijaus Liackio traktatas apie lietuvių kalbą ○ 293

Recenzijos (Reviews)

Arūnas Sverdiolas

Recenzuojama: Dainora Pociūtė, *Nematomos tikrovės šviesa. Reformacijos Lietuvoje asmenybės ir idėjos*, 2017 o 317

Vytautas Rinkevičius

Recenzuojama: Pietro U. Dini, „*ins undeudsche gebracht*“. *Sprachgebrauch und Übersetzungsverfahren im altpreußischen Kleinen Katechismus*, 2014 o 325

Felix Thies

Review of: Virginija Vasiliauskienė, Kristina Rutkovska (eds.), Konstantinas Sirvydas, *Punktai sakymų nuo Advento iki Gavėnios* = Konstanty Szyrwid, *Punkty Kazań od Adwentu do Postu*, Kritinis leidimas / Wydanie krytyczne, 2015; Virginija Vasiliauskienė, Kristina Rutkovska (eds.), Konstantinas Sirvydas, *Punktai sakymų Gavėniai* = Konstanty Szyrwid, *Punkty Kazań na Wielki Post*, Kritinis leidimas / Wydanie krytyczne, 2015; Virginija Vasiliauskienė, Kristina Rutkovska, *Konstantino Sirvydo Punktai sakymų* = *Punkty Kazań Konstantego Szyrwida*, Teksto rengimo principai, rodyklės, šaltiniai / Zasady edycji, indeksy, źródła, 2016 o 333

Robert Frost

Review of: Gina Kavaliūnaitė (ed.), *Samuelio Boguslavo Chylinskio Biblija 3. Chylinskio Biblijos istorijos šaltiniai*, 2015 o 339

Roma Bončkutė

Recenzuojama: Domas Kaunas, *Kristijono Donelaičio atminties paveldas*, Studija, 2016 o 349

Veronika Girininkaitė

Recenzuojama: Olga Mastianica, *Bajorija lietuvių tautiniame projekte (XIX a. pabaiga–XX a. pradžia)*, Monografija, 2016 o 363

Regina Venckutė

Recenzuojama: Birutė Vanagienė, *Šiaurės vakarų žemaičių žodynas. Ylakių, Lenkimų, Mosėdžio, Skuodo, Šačių apylinkių šnektos*, 2014–2015 o 371

Diskusijos, apžvalgos, pastabos (Discussions, Surveys, Notes)

Veronika Girininkaitė

Laikraštis *Litwa* prenumeratoriaus akimis o 381

Vilma Zubaitienė

Mokslinė konferencija „Reformacija ir senoji Lietuvos raštija“ o 387

Ona Daukšienė

In memoriam: Eglė Patiejūnienė (1964–2017) o 393

Roma Bončkutė

In memoriam: Vytautas Vanagas (1930–2017) o 399

Birutė Kabašinskaitė
Vilniaus universitetas

Rašmuo <y> antrajame *Knygos nobažnystės* leidime

Tirdami pakartotinį *Knygos nobažnystės* leidimą (1684?¹), kalbos istorikai pastebėjo, jog intensyviausiai (nors ir netolygiai) buvo taisytas KN giesmynas (toliau – KNG¹, KNG²) – apie 100 pirmųjų puslapių, apimančių psalmių dalį².

1. Daugiausia keitimų šiuose puslapiuose buvo ortografinio pobūdžio. Dalimi iš jų, regis, tik mėginta atsisakyti pirmojo leidimo nenuoseklumų, pavyzdžiui, dvibalsius (ir dėl galūnės trumpinimo susiformavusius antrinius dvibalsius) rašyti tik su <y> antrajame sande, taigi ir taisyti pasitaikančius parašymus *aj, ej, uj, oj, ai, ei: išsprákiejímá* → *išsprákieykima* 56, *šwentajfeys* → *šventayfeys* 78; *Kajp* → *Kayp* 79; *patfai* → *patfay* 81³; suvienodinti įvairavusį *dūšia* rašymą – iki 107 puslapio nuosekliai *duš-* → *duš-* (šiaip jau prieš supriešakėjusius balsius ir KNG¹ linkta rinktis grafemą <ś>). Su rašyba ir leksika susijęs dar vienas KNG² koregavimas – iki 104 puslapio priešdėlis *iβ-* keistas *iž-* (liko nepakeista apie 38 proc. atvejų), o iki 85 puslapio – prielinksnis *iž* (*iž*) → *iβ* (tikslinant Antano Jakulio duomenis – iš 25 pasitaikiusių atvejų nepataisyti tik keturi, t. y. 16 proc.)⁴. Čia taip pat lyg ir mėginta iki galo įgyvendinti KNG¹ polinkį vartoti prielinksni *iš* (variantas *iž* KNG¹ vartotas kur kas rečiau). Tačiau priešdėlio *iš-* atveju nesirinkta KNG¹ būdinga fonetinė rašyba. KNG² rengėjai visose pozicijose siekė apibendrinti *iž-*. Tiesa, tai atliko nenuosekliai, taisyti ne visada. Štai per-

1 Dėl leidinio atribucijos žr. Tumelis 1968a, 1968b; Jakulis 1971, 87.

2 Jakulis 1974, 24; Šinkūnas 2015, 218–221. Dėkoju Mindaugui Šinkūnui už galimybę pasinaudoti jo parengtu elektroniniu KNG² variantu.

3 Tokių taisyimų pasitaikė visame KNG²: *kiálonėj* → *kiáloney* 142, *roiuj* → *roiuy* 156, *áprejksđina* → *ápreyksđina* 156, *pábáznaj* → *pábáznay* 193, *átlájfti* → *átláyfti* 193, *Sitpnoj wieroj* → *Sitpnoy wieroy* 187, *toj žiamej* → *toy žiamey* 256.

4 86–88 puslapyje keitimo kryptis pasikeitė: *iβ* → *iž* (pataisyti visi šeši čia pasitaikę atvejai; beje, šiuose puslapiuose ir priešdėlis *iš-* labai nuosekliai taisytas į *iž-*, nepataisytas tik vienas atvejis – *niβmieruotás* 88). Galbūt pasikeitė knygos redaktorius ir iš pradžių supainiojo priešdėlio bei prielinksnio taisyimo nuostatas? Toliau prielinksnis nebetaisytas.

žiūrėjus 30 KNG² puslapių (5–35) matyti, kad 31 atvejis pakeistas (iš jo 25 kartus išrašyta prieš neskardžiuosius priebalsius, pvz.: *ižtekieia* 8, *iž puolá* 8, *Ižtraugdám* 24, *ižwerčia* 30, *Iž mi trauk* 33), o 30 atvejų išpalikta⁵.

Beveik visi likusieji KNG² keitimai liudija kitokias nei KNG¹ ortografijos nuostatas, tačiau jų pėdsakų ar užuomazgų buvo ir pirmajame leidime:

- iki 94 puslapio (intensyviausiai iki 65 puslapio) <i>, žymintis jotą, taisytas į <j> (Jakulio duomenimis – 328×; toliau keista labai retai, plg. *iam* → *jám* 156; pasitaikė atvirkštinių taisyčių: *jo* → *io* 175);
- nuo 30 puslapio gana nuosekliai žodžio pradžios ir kartais vidurio <v> (= u) → <u>: *vžulaykiey* → *užulaykiey* 33, *DVšią* → *DUšią* 88 (šie keitimai, tik rečiau, daryti ir tolesniame KNG²: *vbago* → *ubago* 132, *Vgni* → *Ugni* 146, *vžmigti* → *užmigti* 242, PSALMV → PSALMU 273);
- maždaug iki 93 puslapio palatalizuoto /s'/ (prieš supriešakėjusius balsius) siekta nežymėti raide <ś> – keista <í> (pataisyta apie trečdalis atvejų), pvz.: *waysiu* → *wayfiu* 1, *Dwašios* → *Dwáfios* 8, *páduksiá* → *pádukfiá* 25, *atdenksiu* → *atdenkfiu* 52, *išpážińšiu* → *ižpážińšiu* 93⁶ (retkarčiais taip ar panašiai taisyta ir tolesniuose puslapiuose: *šwieta* → *fwieta* 135, *išfiłgušiump* → *ižfiłgušiump* 168)⁷.

Iš minėtų KNG² keitimų išsiskiria vienas specifinis keitimas – <i>, dažniausiai žymėjęs /i/, taisytas į grafemą <y> (iki 800 atvejų). Nevienodai intensyviai koreguota iki 96 KNG² puslapio.

2. Jakulis⁸ spėjo, kad raide <y> KNG² rengėjas siekė žymėti trumpąją /i/; Mindaugas Šinkūnas⁹ šią prielaidą pakoregavo – galbūt taip žymėtas nekirčiuoto skiemens [i]. Vis dėlto KNG² yra atvejų, kai žymėtas ir kirčiuotas [i]: *tykra* 3, *pylny* ~ pilni 5, *pylnus* 5, *pyktás žmogus* 10, *Pripyłs* 20, *wyfy* 57, *wify* 30 (nuo 30 iki 66 puslapio 20 atvejų taisyta į -y, trys liko su -i), *pyldity* 63, *pykto* 78. Vargu ar visus šiuos pavyzdžius būtų galima paaiškinti analogija su to pat skiemens žymėjimais nekirčiuotoje pozicijoje. Trimis atvejais <y> žymėjo ir ilgąją /i/: *Syłos* → *Syłtos* nom. pl. 67, *fiłás* → *fiłtás* acc. pl. 81, *kitra* → *kytra* 86¹⁰.

Apskritai idėja <y> žymėti fonemą /i/, žinant Mažosios Lietuvos tekstų tendenciją <y> žymėti /i/, būtų buvusi labai neįprasta. Vienas iš KNG² rengėjų, Samuelis Bit-

5 Iš jų 4 kartus ir prieš skardžiuosius, pvz.: *iš giedinimá* 9, *iš žioia* 17, *išgaftiy* 25, *Išgiršk* 25.

6 Pavieniais atvejais taisyta ir prieš priešakinis balsius: *darišit* → *darifit* 5 (vienintelė KNG¹ pasitaikiusi šio žodžio forma); *dukšingomis* → *dukfingomis* 6 (39 ir 91 puslapyje netaisyta), *šielwarta* → *fielwarta* 87 (16, 22, 95 ir kituose puslapiuose netaisyta).

7 Retkarčiais KNG² vietoj <ś> išspausdinta tiesiog <s>: *dryfšiu* → *dryfsiu* 78 (ir klaidingai? *gryfšiu* → *gryfsiu* 'grįšiu' 78), *czyfto-*

šios → *czyftosios* 133. Veikiausiai tai ne sąmoningas rengėjų keitimas, o spaustuvės rinkėjo riktai ar neišvengiamybė, kilusi dėl tam tikrų techninių trukdžių. Ir kitais atvejais KNG² vietoj <í> kai kada spausdinta <s>: *atfiunfdamás* → *atfiunsdamás* 124.

8 Jakulis 1974, 24t.

9 Šinkūnas 2015, 220 47 išn.

10 LKŽ nurodo ir variantą *kitras*, tačiau jis fiksuotas ne vadinamosiose vidurio aukštaičių šnektose.

neris¹¹, bendradarbiavo su Mažosios Lietuvos kunigais rengdamas Naujojo Testamento vertimą, tad, tikėtina, bent kiek buvo susipažinęs ir su lietuviška liuteronų raštija bei jos ortografija. Kita vertus, specialiai žymėti trumpąjį [i] vidurio rašomosios kalbos varianto atstovams tuo metu galėjo būti nebetikslinga. Šiandieninėse Kėdainių krašto šnektose [i] (taip pat ir [u]) kiekybė priklauso nuo pozicijos žodyje ir kirčio: negalūninis [i] po kirčiu pailginamas, tampa pusilgis; galūnėse ir vienskiemeniuose žodžiuose neilginamas. Beje, nuo kirčio priklauso ir [ī] kiekybė – nekirčiuotuose skiemenyse jis trumpinamas.

Taigi jei panaši padėtis būtų buvusi XVII a., grafiškai ją atspindėti būtų buvę sudėtinga ir vargu ar reikalinga. Tiesa, neturime jokių duomenų, kad senosios raštijos laikais Kėdainių krašte trumpieji negalūniniai [i], [u] po kirčiu buvo pailgėję. Yra tam tikrų požymių, kurie rodo, jog Merkelio Petkevičiaus katekizmo (PK) laikais ilgieji balsiai nekirčiuotoje pozicijoje dar nebuvo sutrumpėję¹². Tad labai tikėtina, kad ir trumpieji balsiai po kirčiu taip pat nebuvo ilginami. Tačiau XVII a. pabaigoje šie procesai galėjo būti jau prasidėję.

Be to, Lietuvos senosios raštijos (ypač kalvinistų) ortografija buvo smarkiai veikiama tuometės lenkų ortografijos, o pastarojoje <i> ir <y> rodė ne balsių kiekybės, bet kokybės skirtumus, kuriuos lėmė prieš einantis priebalsis. Abejotina, kad KNG² rengėjai būtų pasukę visiškai nauju keliu.

3. Šiaip jau <y> viduriniame rašomosios kalbos variante neturėjo griežtai apibrėžtos reikšmės, ji buvo perteklinė raidė, kuri galėjo būti pavartota tokiose pat pozicijose, kuriose buvo rašoma <i>. XVII a. <y> dažniausiai buvo rašoma antrajame dvibalsių (ir antrinių dvibalsių) sande, retkarčiais ji, kaip ir <i>, žymėjo [j] (pvz.: kalvinistų tekstuose žodžio gale PK *tuoy* 58; MP *širdiy* II 354; KNG¹ *priepuoliy* 5, *zodiy* 23, *muſiy* 51, praes. 3 *griešiy* 8), taip pat galėjo atstoti *-ji*, *-ji* arba sutrumpintame žodžio gale *-yj*, *-ij* (plg. DP *akliéy* ~ aklieji 17, *pírmay* ~ pirmąjį 17, PK *Pirmiey* ~ pirmieji 10, *Pirmoy* ~ pirmoji 40, *wierniey* ~ viernieji 75; MP *weliy* ~ veliji I 96, KNG¹ *Giáriej* ~ gerieji 269, ines. sg. *Izráely* 23, *cziaífty* 30, *širdy* 9). Grafema <y> perimta ir su tam tikrais svetimais vardais.

Kitomis reikšmėmis <y> vartota sporadiškai. Regis, pavienius parašymus skatino lenkų kalbos rašybos įpročiai. Lenkų kalboje tik <y> buvo rašyta po (kietųjų) priebalsių *d*, *t*, *r*, *β*, *ž*, *c*, *c3*, *f*¹³. Šiose pozicijose grafema <y> vietoj <i> keletą kartų pavar-

11 Dėl antrojo leidimo rengėjų žr. Lukšaitė 1970, 37t.

12 Zinkevičius 1971, 73. Zigmas Zinkevičius rėmėsi faktu, kad PK *ie*, *uo* nebuvo monoftongizuoti. Kadangi monoftongizacija aiškiai susijusi su vokalizmo sutrumpėjimu nekirčiuotoje pozicijoje, teigtina, jog PK buvo išlaikytas nekirčiuotų skiemenų balsių ilgumas.

13 Dabar lenkų kalbos kietasis /s/ prieš balsius grafiškai neskiriamas nuo minkštojo /ś/ – abiem atvejais rašoma grafema <s>. Tad po <s> lenkų kalboje dabar gali būti rašoma <y> ir <i>. XVI–XVII a. tekstuose dvi fonemos skirtos ir prieš balsius, plg.: PK *fyna* 116, *našilnieyβy* 116; KanLDK 1646 *šita* 7, *Syny* 446.

tota ir KNG¹: (kaip žyminti *i, ī*) *Išpázųft* 14, *dryfsiu* 78, *gryfsiu* 78, *macy* 88, *czyftošios* 133 (plg. ir skolinio prototipą le. *czyfty*); (kaip žyminti *i*) *šczeftym* 10, *apweyždy* 95, *weyždy* 201, *átfiweyždy* 227, *tyktay* 255, *Tykroy* 258, *Szyrdžia* 120, *ftypray* 207, *ty* ~ *ti* 'tau' 252. Dukart pastebėta *Yr* 1, 2 galėjo mėgdžioti tos pat reikšmės lenkų jungtuką *i*, kuris tuo metu buvo rašomas kaip *y*. Žinoma, tai galėjo būti ir korektūros klaida vietoj įmantriau užrašytos didžiosios <I>. Šie parašymai buvo perimti ir į KNG², o keturi iš jų (*yr*, *tykt-*, *tykr-*, *ftypr-*) sutapo su dažniausiais minėtų antrojo leidimo 100 puslapių taisymais (KNG¹ nepasitaikė tik parašymo *pykt-*, kuris taip pat buvo dažniausia KNG² pataisa).

Panašiai sporadiškai grafema <y> pavartota ir kituose vidurinio varianto tekstuose. Tiesa, ji vartota ir ne tik pozicijose po minėtų priebalsių, bet ir po tų priebalsių, po kurių lenkų ortografijoje buvo galima rašyti <y> ir <i> (<y> nebuvo galima tik po *k, g, l*¹⁴), plg.: PK (iš viso penki atvejai)¹⁵ (<y> = *ī*) *Rytikfcia* 25, *Ypàcias* 152; (<y> = *i*) *tykra* 25, *páfotiny* 35, *prygimta* 242; DP (<y> = *i, ī*) *yioiima* 1, *ypaczios* 253, *afiláity* acc. sg. 1, *trys* 62, *padaryfsimė* 24; (<y> = *i*) *prálidy* 431, *átymdynėia* 54, *šyráyié* 57, *yšéys* 60, *fyłpnáis* 40, *pyrm* 54, *pyktái* 55, *yr* 'ir' 3, 11, *žybėiimo* 14, *Dešymtu* 1, *pryjimt* 7, *priymtú* 9, *yšwis* 15; SG (<y> = *ī*) *žywátá* 8 (plg. le. *zywot*), *czyftibes* 113, *prípildyta* 18, *stoiufys* 111 'atsistojusi, stojusis', *Kury* 'kurie' 4; (<y> = *i*) *ftyprumas* 12, *ftypribe* 12, *Styprey* 28, *pryeme* 4, *wyfokias* 22, *wyfokia* 29¹⁶. DP beveik vien tik su <y> vartotas *būti* esamojo laiko 3 asmuo (*yra, yrá*). Gali būti, jog žodžio pradžioje <y> rinktas norint grafiškai labiau išskirti žodį.

4. Negalima teigti, kad KNG² taisytojais tiesiog suabsoliutino KNG¹ (juolab kituose tekstuose) pasitaikiusius atsitiktinius parašymus su <y> – ne visi tipiškiausi KNG² atvejai su <y> sutampa su KNG¹ (ir kitų tekstų) pavyzdžiais. Tačiau matyti, kad sekant lenkų kalbos rašybos tendencijomis grafemai <y> mėginta suteikti didesnę svorį. Kol kas nesprendžiant klausimo, kas buvo norėta šia raide žymėti, akivaizdu, kad nuosekliai naujovė diegta tik keliuose konkrečiuose žodžiuose, žodžių šaknyse. Tikėtina, kad jų pasirinkimą labiausiai lėmė keli veiksniai: žodžio garsinė sandara, <i> pozicija jame ir žodžio (formos) dažnumas veikale. Negalima atmesti, kad šiek tiek veikė ir anksčiau minėti pavieniai KNG¹ parašymo atvejai.

Nuosekliausiai su <y> rašytas dažniausiai knygoje pasitaikantis žodis *ir* (85 proc. visų pavartojimo atvejų iki 96 puslapio)¹⁷. Veikiausiai čia tik sekta lenkų jungtuku *i* 'ir', kuris tuo metu buvo rašomas kaip <y>, nes kitas dažnai KNG² vartotas žodis, prielinksnis *iš*, rengėjų nebuvo pasirinktas.

Panašiais motyvais kitų formų su <y> pagrįsti negalima. Žvelgiant į <y> poziciją po tam tikro garso KNG² duomenis galima išdėstyti toliau pateikiamu eiliškumu.

14 Junginiai <gy>, <ky> buvo galimi tik svetimuose varduose.

15 Paryškinti pavyzdžiai su <y> po priebalsių, po kurių lenkų ortografijoje buvo galima rašyti ir <y>, ir <i>.

16 Įdomu, kad senesniuose mūsų tekstuose *y* po priebalsio *b* retai pasitaiko.

17 Formų *yr* pastebėta 331 atvejais, o *ir* – 60 atvejų.

I. Žodžių šaknyse (pirmame žodžio skiemenyje) grafemą <y> ypač stengiasi rašyti po *t*: *tykr-*, *ftypr-* 86 proc. visų *tikr-*, *stipr-* ir *tykr-*, *stypr-* atvejų, *tykt(ay)* – 81 proc.¹⁸, tačiau *tyk-* ‘tikėti’, svarbiame krikščionybei žodyje, – 40 proc.; bendraties formante *-ti* – 29 proc., o žodžio viduryje – tik pavieniais atvejais (2×): *pákrutynimá* 12, *patwir-tynay* 33. Tiesa, visi minėti žodžiai veikale pasitaikė daug rečiau nei *ir*.

II. Po *p* nuosekliai <y> rašyta vienu atveju – dažnai (per šimtą kartų) veikale var-tuotuose *pikt-* šaknies žodžiuose: *pykt-* pavartota 88 proc. visų atvejų¹⁹. Nemažai kartu <y> žymėta ir postpozicinėje dalelytėje *-pi* – *-py* parašymų pasitaikė 56 proc. Tačiau kitų žodžių formose po *p* <y> rašyta tik pavieniais atvejais (daugiau formų, keturios, pasitaikė pirmuose dvidešimtyje KNG² puslapių): dukart *pyl/lt-* (15× *pilt-*, 2× *pilt-*), po kartą: *apyzwałgo* (6× *api-*), *Pripyłs* (daugiau KNG¹ nepasitaikė), *pyldity* (10× *pild-*), *Pyliu* ~ *piliu* (3× *pil-*).

III. Gana dažnai <y> rašytas *did-* šaknies žodžiuose (71 proc. visų *did-*, *dyd-* atve-jų)²⁰; iš kitų atvejų po *d* tepasitaikė (penktajame KNG² puslapyje) *birdymis* (daugiau *širdis* instr. pl. formų nepasitaikė).

IV. Po *w* dažnokai rašyta tik *visoks* formose (iki 69 puslapio): *wyřok-* 58 proc., dviem atvejais – *visas* šaknyje (3, 57) ir pavieniui – *pařláwynamas* 4 (*pařláwinim-* ar *pářláwi-nim-* 7×); *wyrpeia* 36 (toliau – *wirpek* 83).

V. Po *s* raidė <y> gana nuosekliai žymėta tik kelių formų – *visi*, *duksisi* – gale (nuo 30 iki 66 puslapio). Formų *wifi* ar *wisfi* į *wify* (*wyřy* 1×) pakeista 87 proc.; *dukfifi*, *duksfifi* minėtuose puslapiuose tepavartota tris kartus, iš jų dukart įrašyta <y> (*dukfisfi* → *dukfify* 38, *dukfifi* → *dukfify* 62), viena forma liko nepataisyta (kitos *duksėtis* ir kitų veiksmažodžių formos su sangraža gale netaisytos). Vienur kitur <y> rašytas sangrą-žos dalelytėje žodžio viduryje (8 atvejai, pvz., *fuřieia* → *fufyeia* 4). Atkreiptinas dė-mesys, kad rašant galinį *-y* vengta prieš tai ėjusio *s* dvigubinimo: *wisfi* → *wify* 33, 34, 38, 40, 49, 62, 65 (ir kt.; iš viso 12 atvejų), praes. 3 *dukfisfi* → *dukfify* 38 (tiesa, tai vienintelis šio veiksmažodžio formos parašymas su *-sfi*²¹ KNG¹). Šiaip jau junginys <sf> (prieš trumpąjį balsį) KNG² dažniausiai netaisytas, pastebėti tik keli (atsitiktiniai?) keitimai: *wisfas* → *wifas* 36, *fufimilima* → *fufimilima* 86, taip pat ir *fufimilftafis* → *fufimilftafis* 75 (čia taisyta klaidingai išspausdinta <ř>), bet – *wifa* → *wiffa* 87, *Wifa* → *Wiffa* 88. Kodėl rašant <y> vengta sudvigubinto <s>, aiškaus atsakymo nėra. Tačiau <y> negalima laikyti specialiai įsivestu dvigubinimo pakaitalu, nes ji rašyta ir pana-šaus dažnumo formose be dvigubo *s*: *wifi* (7×) bei *dukfifi* (1×; viena forma *dukfifi* ne-taisyta). Beje, pirmoji buvo pataisyta būtent forma *wifi* (30 puslapyje), ne *wisfi*. Jei grafema <y> sieta su tam tikra [s] garso kokybe, suprantama, kad [s] norėta žymėti

18 Formų *tykr-* pastebėta 44 atvejai, o *tikr-* – 7 atvejai; *ftypr-* – 18 atvejų, o *stipr-* – 3 atvejai; *tykt-* – 30 atvejų, o *tikt-* – 7 atvejai.

19 Parašymų *pykt-* pastebėta 114 atvejų, *pikt-* – 15 atvejų.

20 Pataisyta *dyd-* 35 atvejais, nepataisyta *did-* – 14 atvejų.

21 Apskritai panašių sangražinių veiksmažo-džio formų su *-sfi* KNG¹ reta. Be minėtos, pastebėtos tik penkios: veikalo pradžioje pasitaikęs imper. *Kialkisfigi* ‘kelkis gi’ 4, praes. 3 *kurfideastisfi* 117, fut. 3 *ápreykřisfi* 125, *ftotisfi* 166, imper. 2 *Laukisfi* 210.

tik vienareikšme grafema, be papildomų funkcijų (be balsio trumpumo žymėjimo). Be to, *sf* prieš *y* rengėjui galėjo atrodyti neestetiskai (štai prieš priebalses *s* nedvejinta).

VI. Po kitų priebalsių <y> rašyta dar rečiau: po *r* su <y> kartkartėmis rašytas priešdėlis *pri-* (iki 76 puslapio, plg. *pryfidáboty* 76), tokių atvejų tik 9 proc.; po *m* su <y> pavartotos trys pusdalyvio vyriškosios giminės daugiskaitos formos (-*damy*). Pavieniais atvejais <y> po *r*, *m*, *n* pasitaikė kituose žodžiuose, formose *práryia* ~ *prarijo*, *užmyrš*, *atmyniau* ~ *atminiau*, *pylny*, *Kožny meatay*.

Trys atvejai, kai <y> žymėjo ilgąjį *ī*, atrodo išskirtiniai: *Sylos* 67, *fylás* 81 (greta *fił-7x*) ir *kytra* 86 (greta *kitr- 5x*). Keitimai daryti psalmyno antroje pusėje, dviejuose skoliniuose, slavizmuose. Rašymą *kytr-* (nepaisant *k*, po kurio rašyti *y* buvo neįprasta) galėjo skatinti lenkiškas prototipas *chytry* (plg. vertimo šaltinio, 101 psalmės, *chytrego KanLDK* 1640, 229²²). Neatmestina, kad <y> galėjo būti įrašyta ir dėl analogijos: *KNG*¹ forma *kitra* buvo rimuojama su tolesnės eilutės *tikra*, tad keičiant formos *tikra* <i> rašmenį, sąmoningai ar nesąmoningai galėjo būti pakeista ir virš išspausdinta *kitra*. Parašymą *syl-* lenkiškas prototipas *šila*, regis, galėjo paveikti visiškai kitaip nei jau aptartuoju atveju. *KNG*² rengėjai girdėjo, jog pirmasis lietuvių skolinio *syla* garsas nebuvo tokios pat kokybės kaip lenkų minkštasis *ś*. Tad <y> galėjo būti įrašyta kaip tik norint parodyti skirtingą pradžios priebalsio tarimą.

5. Peržiūrėjus visus <y> žymėjimo atvejus matyti, kad <y> rašyta tik ribotose pozicijose – dažniausiai po priebalsių *p*, *t*, *d* (rečiau po *v*, *s*, kartkartėmis po *m*, *r*, *n*, tik kartą po *k*), o žodžio pradžioje – tik *ir* atveju. Palikus nuošalyje *yr*, kuris, labai tikėtina, rašytas sekant lenkų kalbos adekvačios lekšemos vartoseną, galima daryti prielaidą, kad *KNG*² rengėjai (panašiai kaip tuometėje lenkų kalboje) grafema <y> dažniausiai ketino žymėti prieš einančio priebalsio tariamai menkesnį minkštumą. Priebalsiai, po kurių rašytas minėtas rašmuo, *t*, *p*, *d*, *v*, *s*, *m*, *r*, *n*, Kėdainių šnektose prieš *e* tipo balsius buvo suminkštėję vėliau nei *k*, *g*, *š*, *ž*, *č*. Kaip rodo *PK* tyrimai, jie tuo metu dar tebebuvo kieti ar menkai tesuminkštėję²³. Po jų *PK* ir *KNG*¹ įprastai nerašytas minkštumo ženklas, pvz.: *PK teyp* 211, *pekus* 5, *pri kłaupe* 23, *del* 211, *weft* 205; *KNG*¹ *battefnis* 54, *šiatpes* 220, *papeyks* 53, *didelu* 3, *nepaštušnište* 6, nors po *k*, *g*, *š*, *ž*, *č* jis dėtas²⁴, pvz.: *PK kieturi* 106, *gieray* 92, *gieyft* 29, *fiefielis* 'šešėlis' 88, *žiemiaufey* 21; *KNG*¹ *uztekiedam'* 14, *gieribe* 18, *nugrežiey* 31, *Káciey* 179²⁵. Be to, tam tikrą minė-

22 Reikšminga, kad 101 psalmės, kuria rėmėsi *KNG*¹ (ir *KNG*²), varianto „3aśpiewam tera3 3 moiey powinności“ nėra 1646 m. lenkiškuose kancionaluose, bet ji įdėta į 1640-ųjų *KanLDK*. Kad rengdami psalmyną *KNG* vertėjai naudojami įvairesniais šaltiniais, mini ir Dainora Pociūtė (2001, 46).

23 Zinkevičius 1971, 74t.

24 Galima būtų manyti, kad minkštumo ženklas po *k*, *g* buvo sąlygotas tik lenkų rašybos sugestijos. Vis dėlto labai tikėtina, kad bent jau *PK* buvo ne mėgdžiojama pozici-

ja, kai rašomas šis ženklas, o perimta ir sa-vaip pritaikyta pati priebalsio minkštumo žymėjimo raide <i> idėja.

25 Po *ž*, *š*, *č* *KNG*¹ būta daugiau įvairavimo: [že] keliuose žodžiuose (šaknyse) dažniau žymėtas be minkštumo ženklų; [šė], [čė] be minkštumo ženklų dažnėliau žymėti, regis, labiau dėl formalių priežasčių – vietoj *PK* <í>, <c> įdiegus grafemas <ß>, <c3> tam tikrą įtaką galėjo daryti lenkų rašybos nuostata po <ß>, <c3> prieš <e> nedėti minkštumo ženklų.

tų priebalsių diferenciaciją netiesiogiai liudija ir skirtingas plačiojo [æ] žymėjimas. Po *k, g, š, ž, č* PK bei KNG¹ [æ] dažniausiai žymėtas grafema <ia>, pvz.: PK *giar* 58, KNG¹ *pągiatbeima* 169, PK *kiala* 'kelio' 95, *žiámená* 'žemėn' 103, KNG¹ *Sziáftás* 188, *Cziáftis* 256²⁶. Po *t, p, d, v, s, m, r, n* [æ] žymėtas kitaip – PK rašyta <e> (pvz.: *tekame* 22, *dera* 228), o KNG¹ diegta (tiesa, nenuosekliai) grafema <ea>²⁷, pvz.: *Paukšstealay* 87, *peana* 93, *neaše* 163²⁸.

Taigi KNG² rengėjai šį minėtų priebalsių *t, p, d, v, s, m, r, n* „kietumą“ analogiškai perkėlė ir pozicijai prieš balsį [i]. Vienintelis šios prielaidos neatitinkantis pavyzdys – *kytr-*, kaip jau minėta, galėjo atsirasti atsitiktinai arba dėl savo lenkiškojo prototipo poveikio.

Kad dažniausiai buvo rinktasi pozicija būtent prieš trumpąjį balsį [i], vargu ar buvo atsitiktinumas. Dabartiniai rytų aukštaičiai ir dalis jų kaimynų vakarų aukštaičių nekirčiuotą arba nepailgėjusį po kirčiu (žodžio gale ar atitraukus kirtį) [i], kaip ir [u], taria neįtemptai, plačiau²⁹. Į šį plotą įeina ir Kėdainių krašto šnektos. Jei plačiau tarta ir XVII a., tai tokio *i* junginys su „kietesniu“ priebalsiu gal atrodė tartas ypatinčiau (ypač dvikalbio ausiai³⁰). Tad grafema <y> KNG² galbūt siekta žymėti ne tokį įtemptą [i], tačiau apsiribota „kietesnių“ priebalsių aplinka.

6. Rašmens <y> vartojimą gana tikėtina galima mėginti aiškinti ir kita, glaudžiai su paleografija susijusia hipoteze. Grafemą <y> vietoj <i> KNG² galėjo nulemti tam tikras estetinis derinimas su raidėmis, turinčiomis ilgas iškeltines ar nuleistines dalis (*t, p, d, f, k*)³¹. Iš pastebėtų parašymų su <y> tik 11 atvejų grafema parašyta greta neaukštos raidės (čia neįskaičiuoti *yr* parašymai). Vokiečių raštijos tyrėja Anja

26 KNG¹ dažnai pasitaikydavo ir apibendrinimų: <ia> apibendrintas visoms tam tikro žodžio formoms nepaisant [e] platumo, tačiau svarbiausia tai, kad žymėtas minkštumo ženklas.

27 Grafema <ea> panaši į Mikalojaus Daukšos tekstų <ė>; tam tikros <ea> vartojimo tradicijos įvairių konfesijų vidurinio varianto tekstuose būta anksčiau, plg. Šinkūnas 2015, 199.

28 Iš 142 pavyzdžių su <ea> KNG¹ pastebėti tik keli atvejai, neatitinkantys minėto <ea> rašymo pozicijos. Po menkiausiai minkštėjančio *r* KNG¹ dažniausiai pasitaikydavo grafema <ia>, nors lauktume <ea>: *Eriali* 91, *negriatinos* 1, *giariafnes* 13. Po minkštojo *k*, tiesa, su minkštumo ženklu, dukart netipiškai parašyta <ea>: *kieante* 155, *fkiealbiame* 261.

29 Zinkevičius 1966, 66.

30 Žinoma, kad vieno iš KN² rengėjo Samuelio Bitnerio tėvas Martynas Bitneris buvo iš Vokietijos kilęs lenkų bajoras, kuris iš pra-

džių tarnavo lenkų kariuomenėje, 1631 m. ordinuotas reformatų ministru. Samuelis gimė Lenkijoje apie 1632-uosius, tačiau bent dalį vaikystės galėjo praleisti ir Lietuvoje, nes nuo 1637-ųjų jo tėvas buvo Vyžuonų, Svėdasų pamokslininkas (Lukšaitė 2000, 270), vėliau mokėsi Lenkijoje, Vokietijoje. Apie kitą KN² rengėją Samuelį Lipskį-Daugailą išsamių duomenų nėra. Jei jis buvo Kėdainių miestiečio Juozapo Lipskio, vieno iš Kėdainių burmistrų (Lukšaitė 2000, 271), giminaitis ar sūnus, galima numanyti, kad gimė Lietuvoje. Plačiau dėl KN² rengėjų žr. Lukšaitė 1970, 37t.; Zinkevičius 1988, 222; Pociūtė 2004, XLVI; plg. Kavaliūnaitė 2015, 511.

31 Dėkoju Giedriui Subačiui, nurodžiusiam šią galimybę. Pasak jo, panašiai dėl estetikos kartais derino ir Simonas Daukantas (dėl <y> Daukanto tekstuose žr. Subačius 2014, 2015, 2016). Tiesa, nepaisant šio derinimo raidė <y> Daukanto tekstuose turėjo specifinę funkciją.

Voeste³² yra iškėlusį mintį, kad rankraštinių ir pirmųjų spausdintų tekstų rašybos įvairovę, rašybos variantus neretai sąlygojo estetiški sumetimai. Tas pats garsas įvairiomis grafemomis žymėtas siekiant išvengti žodžių rašymo monotonijos, tai buvęs gero stiliaus požymis, analogiškas dabarties stilistų siūlymams vengti tekste nuolat kartoti tas pačias leksemas. Kai kurie iš šių variantų vėliau spaustuvinių dėka tapo nuolatiniai (plg. vok. *Strom* vietoj lauktino ***Strohm*, nes žodžio pradžioje būta trijų priebalsių jungties). Tokiais pat motyvais, regis, aiškintinas ir *DP* <y> rašymas formoje *yra*.

Imanoma, kad rašyti <y> greta *t, p, d, f* buvo būdinga vienam iš *KNG*² rengėjų, kuris perrašinėjo ir taisė pirmuosius šimtą giesmyno puslapių. Kadangi toliau esmingesni *KNG*² taisymai (tiek ortografiniai, tiek leksiniai ir kt.) tarsi nutrūksta, galima manyti, kad dėl tam tikrų pasikeitusių aplinkybių (pasikeitus taisytojui ar dėl poreikio skubiau parengti visą tekstą) buvo nuspręsta veikalo žymiau nebekeisti, gal net jo iš naujo nebeperrašinėti, o smulkias pataisas įrašyti tiesiog pirmojo leidimo lapuose.

Netipišką, dažną <y> vartoseną *KNG*² pirmame šimte puslapių galėjo sąlygoti ne rengėjai, o visiškai techniniai veiksniai – spaustuvės darbo trūkumai, pavyzdžiui, <i> raidės stygius pradėjus rinkti veikalą³³. Tačiau tokiu atveju lauktume didesnės šios grafemos vartojimo įvairovės. Vargu ar Karaliaučiaus spaustuvės rinkėjas galėjo (gebėjo) sąmoningai nuspręsti rašyti <y> beveik išimtinai vien trumpojo [i] pozicijose. Abejones, kad <y> buvo tik veikalo leidėjų, spaustuvinių iniciatyva, didina ir tai, kad maždaug tuose pat *KNG*² puslapiuose redaguota ir daugiau (matyti kiti įvairaus pobūdžio tekstų taisymai). Kažin, ar tai atsitiktinis sutapimas.

7. Rašmens <y> rašymas buvo nevienalytis ne tik žodžių (formų), pozicijos žodyje požiūriu, bet ir kitais aspektais. Skirtingi žodžiai (formos) taisyti nevienodame puslapių skaičiuje (žr. diagramą). Maksimaliai, iki 96 puslapio, keistas jungtukas *ir, pikt-* bei, regis, *tikt(ai), tikr-, tik-* 'tikėti' žodžiai (paskutinis jų fiksuotas taisymas iš tiesų buvo atitinkamai 93, 95 ir 79 puslapyje, bet toliau jokių šių žodžių formų nepasitaikė). Šaknies *stipr-, did-* žodžiai keisti tik iki atitinkamai 79, 80 puslapio, *visok-* formos – iki 73³⁴, o priešdėlis *pri-* – iki 76 ar iki 78 (nuo 76 iki 78 puslapio šis priešdėlis nepasitaikė) puslapio. Pavieniai keitimai išsisklaidę įvairiuose puslapiuose, tačiau daugėliau jų knygos pradžioje.

Saviti puslapių apimties požiūriu yra keturi tam tikrų žodžių (formų) <y> keitimai. Taisymai *wifi, wisfi* → *wify* daryti tik <y> zonos (puslapiai 1–96) viduryje, nuo 25 ar 30³⁵ iki 66 ar 82 puslapio³⁶. Į šią zoną įsiterpia ir du formos *dukfisfi, dukfifi* (→ *dukfify*) keitimai. Su tam tikru pertrūkiu taisyta *-pi* → *-py*: 1 ar 4³⁷ – 28 ir maždaug

32 Voeste 2007, 302–305.

33 Šią prielaidą taip pat pasiūlė Subačius.

34 Keista, kad nepataisytos 34–40 puslapyje pasitaikiusios šešios formos.

35 25–29 puslapyje šių formų visai nepasitaikė.

36 67–82 puslapyje šių formų visai nebuvo.

37 Veikiausiai ketinta taisyti nuo pat pirmojo puslapio – postpozicinės formos psalmyne pasitaikė tik nuo 4 puslapio.

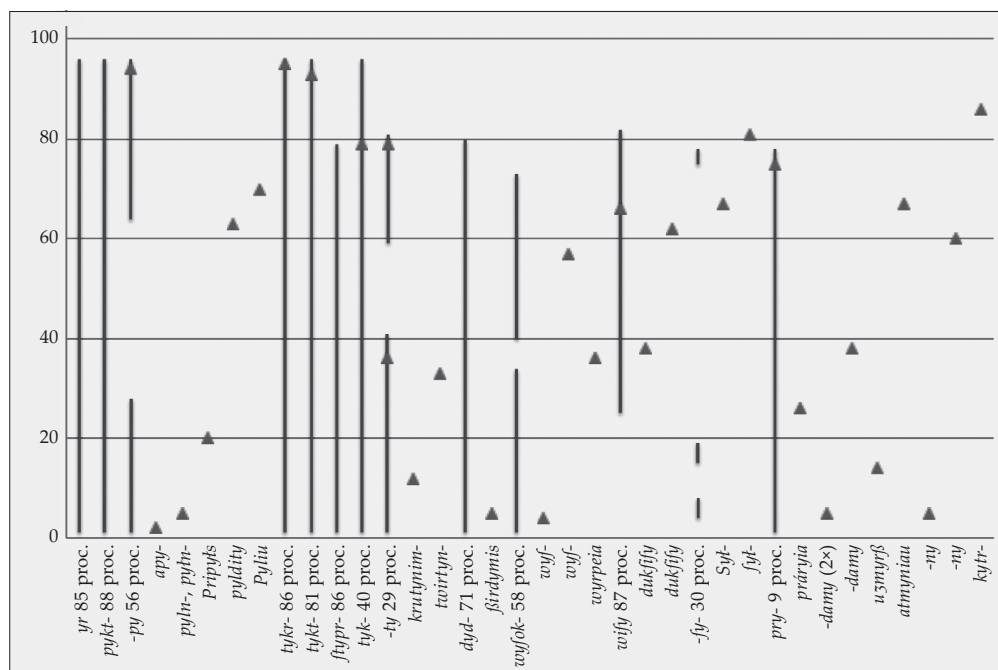

Diagrama. Grafemos <i> ($\rightarrow$ $\langle y \rangle$) keitimo apimtys KNG²: trikampėlis ant vertikalios linijos žymi ribą, nuo kurios (aukšty) atitinkamų formų su $\langle y \rangle$ ar $\langle i \rangle$ visai nepasitaikė; atskirais trikampėliais žymimi pavieniavieji vartojimo atvejai

64–96³⁸ puslapyje, taip pat ir *-ti* → *-ty*: maždaug 1–41 ir 59–81 puslapyje³⁹. Sangražos dalelytė *fi* → *fy* žodžio viduryje koreguota tik vienur kitur: maždaug 4–8; 15–19 ir 75–78 puslapyje, tačiau, kaip ir bendraties taisyčių atveju, net ir minėtuose puslapiuose palikta nemaža nepataisytų formų.

Toks taisyčių netolydumas atskleidžia tam tikrą jų seką. Veikiausiai *wify* rašyti sumanyta ne iš karto, o priešus prie tų psalmių, kuriose šios formos vartotos dažniau: pradžioje, 1–24 puslapyje tepasitaikė keturios *wi(s)fi* formos. Bekeičiant *visi* formas nuspręsta pataisyti ir *duksisi* (keistos dvi iš trijų pasitaikiusių formų). Regis, taisytojui čia svarbiausias buvo junginys *-ifi*, *-isfi* (t. y. *-isi* su abiem trumpaisiais *i*) žodžio gale. Iš formų, turinčių šį junginį, minėtuose puslapiuose nepataisytos tik penkios: *wisfi*, *wify* (2x), *dukšfifi*, *stebifi*. Manymo, kad *dukšfify* atveju koreguota sangražos dalelytė, neparemia likę minėtų puslapių pavyzdžiai: su $\langle y \rangle$ daugiau nerašyta nė viena

38 Iš tiesų formos su *-py* fiksuotos 66–94 puslapyje, tačiau 64, 65 ir 95, 96 puslapiuose pašalio vietininkų postpozicinių dalelių visai nepasitaikė. Vienas „paklydėlis“ atvejis pasitaikė daug tolesniuose puslapiuose: *Motinospi* → *Motinospy* 155.

39 Iš tiesų formos su *-ty* fiksuotos 3–36 ir 59–79 puslapyje, tačiau 1, 2, 37–41 ir 80, 81 puslapyje bendraties formų visai nepasitaikė.

sangražinė forma, plg.: *dukfiuofi, meldžiuofi, metuofi, Stoiiaufi, budināfi, rāngkitefi, sku-bindāmiefi*. Panašiai nepagrįstas būtų manymas, jog *wify* atveju nom. pl. formas norėta grafiškai atskirti nuo asmenuojamųjų formų (pvz.: *užlaykifi, darifi, esfi, ižwesfi*). Tiesa, iš kitų nom. pl. formų viena pasitaikė su <y> – *Kožny* 60, tačiau būta ir su -i: *ne zbažni* 38. Jei taisytojo ketinimas iš tiesų būtų buvęs skirti būdvardžių, įvardžių formas, būtų nesuprantama, kodėl 38 puslapyje, toje pat eilutėje pataisyta *wify*, o *ne zbažni* palikta.

Pertrūkiai, kurie būdingi keliems minėtų formų <y> keitimams, gali liudyti koregavimų vėlyvumą, galbūt tos formos taisytos dar kartą skaitant tekstą. Įdomu, kad šie keitimai atrodo susiję su tam tikromis specifinėmis morfemomis – sangražos dalelyte, postpozicija, bendraties priesaga. Atrodo, jog čia <y> mėginta suteikti ir morfologinio rodiklio funkciją. Vis dėlto tam tikri požymiai liudija, kad specifinės morfemos pasirinktos beveik nesąmoningai. Mat jos žymėtos nenuosekliai: bendraties formantas neabsoliučiai žodžio gale rašytas be <y>, plg.: *Sleptis* 14, *wadintis* 17, *bijotis* 19, *ftotis* 23, *girtis* 31, *feftis* 72, o sangražos dalelytė išskirta tik žodžio viduryje. Beje, tai, kad sangražos dalelytė viduryje nedrąsiai mėginta žymėti tik psalmyno pradžioje ir keliuose puslapiuose į pabaigą, t. y. ne ten, kur daryti *visi* ir *duksisi* keitimai, rodo, jog *KN*² taisytojai nebuvo tikri dėl *y* žymėjimo po *s* ir ieškojo žodžių ar formų, kuriuose galėtų tai nuosekliai daryti. Iš spėjamai antrinių <y> taisyčių nuosekliau keista tik pašalio vietininko postpozicinė dalelytė. Matyt, iki galo nebuvo apsispręsta ir dėl <y> rašymo po *w* – *wifok*- žodžių taisyimas taip pat galėtų būti laikomas vėlesniu.

Tai, kad dalis (ir nuoseklesnių) žodžių <y> keitimų baigėsi maždaug 79–82 *KN*² puslapyje, gali atspindėti ne pakitusias taisytojo nuostatas, o pasikeitusį taisytoją – jis pratęsė tik jam atrodančių reikšmingesnių žodžių ar formų koregavimą.

Beje, psalmių bei giesmių registrą veikiausiai taip pat bus peržiūrėjęs ir vietomis pakoregavęs vienas iš *KN*² rengėjų, ne atsitiktinis padėjėjas – tai liudija grafema <y>, įrašyta prieveiksmio *tikrai* šaknyje: „Pālaymus tās eft tykray“ *KN*² 277 (plg. „Pālaymus tās eft tikray“ *KN*² 105).

8. Kuriam iš dviejų žinomų pakartotinio *KN* leidimo rengėjų – Samueliui Bitneriui ar Samueliui Lipskiui – priklauso idėja unikaliai vartoti <y> grafemą, nustatyti vargu ar įmanoma⁴⁰. Nėra žinoma, koks buvo abiejų rengėjų indėlis redaguojant knygą. Tegalima konstatuoti, kad specifiškoji <y> nebuvo būdinga veikalui, kurį su Jonu Božimovskiu jaunesniuolu bei Mažosios Lietuvos veikėjais panašiu metu rengė Samuelis Bitneris (konkretesnės detalės dėl Bitnerio indėlio taip pat nėra žinomos). Čia galvoje turimas 1701 m. Naujojo Testamento vertimas (toliau – *BtNT*)⁴¹.

BtNT taip pat vartotos grafemos <y> reikšmės susijusios su vakarinio varianto tradicija: <y> (dažniau <ij>) žymėta /i/; be to, šis rašmuo atliko homonimiškų gramatinių

40 Be to, prie *KN*² rengimo galėjo prisidėti ir daugiau žmonių.

41 Teigiama, kad *KN*² rengtas nuo 1681-ųjų, o *BtNT* – 1681–1701.

formų skyrimo funkciją (savaip rutuliotos Danieliaus Kleino nuostatos) – <y> rašytas vietoj nekaitomo žodžio (dažniausiai būdvardinio prieveiksmio; jungtuko ir pan.) galo -i (taip pat ir -ai, -ei), pvz.: *ankfity, arty, toly, dažnay, Sztay, ney, jey*, kartais ir *iky* (analogiškai ir ilgesniuose variantuose: *neygi, jeygu*), kad būtų galima atskirti nuo kaitomųjų formų. Taigi <y> *BtNT* turėjo kitas funkcijas nei *KNG*².

Ar Naujajam Testamentui būdinga <y> vartoseną galėjo inspiruoti ir rengiant *KNG*² mėginti ieškoti specialių, apibrėžtesnių <y> funkcijų, vienareikšmiškai atsakyti negalima. Jei būtų laikomasi hipotezės, kad *KNG*² <y> žymėjimas buvo nulemtas tam tikrų lingvistinių motyvų, tarp kai kurių abiejų veikalų pavyzdžių būtų galima rasti sąlyčio taškų, pavyzdžiui, <y> kaip morfologinio rodiklio funkcijos pėdsakų (tiesa, *BtNT* ir *KNG*² juo žymėtos skirtingos formos).

9. IŠVADOS. Dėl specifiškai rašytos *KNG*² grafemos <y> keltinos kelios hipotezės.

Rengėjai, veikiami lenkų rašybos, grafemai <y>, nenuosekliai vartotam <i> variantui, mėgino suteikti apibrėžtesnę reikšmę. Pirmojoje veikalo pusėje (didžiojoje psalmino dalyje) rašmuo <y> galėjo žymėti *i* (retai *ī*) prieš „kietesnius“ priebalsius *t, p, d, v, s, r, m, n* orientuojantis į minėtų priebalsių kietesnę tarimą prieš *e* tipo balsius bei jų dažną rašymą be minkštumo ženklo. Jungtukas *ir* su <y> rašytas sekant to meto lenkų kalbos jungtuko *i* 'ir' rašyba (*y*). Grafemos <y> rašymui tam tikrą įtaką galėjo daryti ir hipotetiškas *i* tarimas neįtemptai, plačiau nekirčiuotoje pozicijoje ar nepailgėjus po kirčiu (taip tariama dabartinėse Kėdainių krašto šnektose). Tad neatmestina, kad grafema <y> *KNG*² dažniausiai siekta žymėti ne tokį įtemptą [i], tačiau apsiribota „kietesnių“ priebalsių aplinka.

Kita vertus, <y> vietoj <i> (išskyrus rašymą *yr*) galėjo nulemti tam tikras estetinis derinimas su raidėmis, turinčiomis ilgas iškeltines ar nuleistines dalis (*t, p, d, f, k*). Daugeliu atvejų *KNG*² <y> rašyta greta tokios raidės (dažniausiai ir nuosekliausiai – po *t, p, d* kelių žodžių šaknyse). Grafemos <y> derinimas galėjo būti būdingas vieno iš *KNG*² rengėjų, kuris perrašinėjo ir taisė pirmuosius šimtą giesmyno puslapių, rašybos stiliui.

Kaip rodo netolydus <y> žymėjimas kai kuriose pozicijose, <y> grafemos vartoseną plėsta ne vienu kartu, matyt, pakartotinai skaitant rengiamus tekstus.

1701 m. Naujojo Testamento vertimui, kurį, kaip ir *KNG*², iš dalies rengė Samuelis Bitneris, nebuvo būdingas specifiškiausias *KNG*² rašybos bruožas.

Literatūra ir šaltiniai:

BtNT – NAUJAS TESTAMENTAS WIESZPATIES MUSU JEZAUS KRISTAUS [...], Drukawójo arba ifzłpaudé Spáufuwoj Reufnéro Karalaučiuj', Métu M DCCI (www.epaveldas.lt; Samuelis Bitneris, *Naujasis Testamentas*, 1701, internetinis leidinys, perrašą ir žodžių formų konkordancijas parengė Ona Aleknavičienė, Jurgita Venckienė, Vytautas Zinkevičius, 2007–2008; www.lki.lt/seniejirastai/).

- JAKULIS, ANTANAS, 1971: „1680 m. katekizmas ir 'Knyga nobažnystės'“, *Blt* 7(1), 87–99.
- JAKULIS, ANTANAS, 1974: „Pakeitimai antrajame 'Knygos nobažnystės' leidime“, *Leksikos ir sintaksės klausimai*, Šiauliai: Šiaulių K. Preikšo pedagoginis institutas, 19–26.
- KanLDK 1640 – KANCYONAL, *To jest, KSIEGI PSALMOW, HYMNOW Y PIESNI DUCHOWNYCH, NA CHWALE BOGA W TROYCY S. IEDYNEGO* [...] *Zá zgoda wftyftkich Zborow Ewángelickich* [...], z dawnieyfzych Káncyonałow, Pfallterzow y Katechizmow zebráne, y gwoli jednofstáynemu używánium wydáne. WE GDANSKU Drukował Andrzej Hunefeld Roku MDCXL.
- KanLDK 1646 – KANCYONAL *To jest, KŚIEGI PSALMOW, HYMNOW Y PIESNI DUCHOWNYCH, NA CHWALE BOGA W TROYCY S. JEDYNEGO, OYCA SYNA Y DUCHA SWIETEGO, Zá zgoda wftyftkich Zborow Ewángelickich* [...], z dawnieyfzych Kancyonałow, Pfallterzow y Kátechizmow zebráne, y kwoli jednofstáynemu używánium wydáne [...] WE GDANSKU, Drukował Andrzej Hünefeld Roku M DC XLVI.
- KAVALIŪNAITĖ, GINA (par.), 2015: *Samuelio Boguslavo Chylinskio Biblija 3. Chylinskio Biblijos istorijos šaltiniai*, Vilnius: Vilniaus universitetas.
- KN¹ – *Knyga nobažnystės krikščioniškos 1653*, faksimilinis leidimas, parengė Dainora Pociūtė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.
- KN² – *KNIGA Nobažnyftes Krikščioniškos* [...] KIEDAYNISE, DRUKAWOJA, JOACHIMAS JURGIS RHETAS, Meatu Poná, 1653 [kontrafaktinis leidimas: Karaliaučius, 1684?] (www.epaveldas.lt).
- KN¹ – pirmoji KN¹ knyga, giedamųjų tekstų rinkinys (psalmės ir giesmės), be antraštinio lapo (Steponas Jaugelis Telega, *Psolmai Dovydo*, 1653, internetinis leidinys, perrašą ir žodžių formų konkordancijas parengė Mindaugas Šinkūnas, Vytautas Zinkevičius, 2007–2008; www.lki.lt/seniejirastai/).
- KN² – pirmoji KN² knyga, giedamųjų tekstų rinkinys (psalmės ir giesmės), be antraštinio lapo.
- LUKŠAITĖ, INGĖ, 1970: *Lietuvių kalba reformaciniame judėjime XVII a. Acta Historica Lituonica* 5, Vilnius: Mintis.
- LUKŠAITĖ, INGĖ, 2000: „Samuelio Boguslavo Chilinskio 'Biblijos vertimo į lietuvių kalbą pagrindimas'“, *Knygotyra* 36, 248–273.
- PK – *Polski 3 Litewskim Katechizm* [...] *Nakładem Jego Mści Pàna Málcherà Pietkiewiczà / Pifarzà Żiemfkiego Wileńfkiego*. W Wilnie / Drukował Stánisław Wierzeŷycki / Roku 1598. (Fotografuotinis leidimas: 1598 metų Merkelio Petkevičiaus *Katekizmas*, [parengė Juozas Balčikonis, Konstantinas Jablonskis,] Kaunas: Švietimo ministerijos knygų leidimo komisijos leidinys Nr. 506, 1939.)
- POCIŪTĖ, DAINORA, 2001: „*Knygos Nobažnystės* giesmių šaltiniai ir kalvinistinio pamaldumo slinkty: nuo tikėjimo tikro prie tobulo“, *Knyga nobažnystės krikščioniškos (1653) – XVII a. Lietuvos kultūros paminklas*, Kėdainiai: Kėdainių krašto muziejus, 41–54.
- POCIŪTĖ, DAINORA, 2004: „Lietuviškosios bažnyčios knyga“, KN¹, XIII–LXV.
- SG – Saliamonas Mozerka Slavočinskis, *Giesmės tikėjimui katolickam priderančios*, 1646, internetinis leidinys, perrašą ir žodžių formų konkordancijas parengė Birutė Kabašinskaitė, Ričardas Petkevičius, Vytautas Zinkevičius, 2003 (www.lki.lt/seniejirastai/).

- SUBAČIUS, GIEDRIUS, 2014: „Pirmasis Simono Daukanto rašybos lūžis (1827–1828): raidė <y>, garsas [e], diakritikai ir geminatos“, *ALt* 16, 203–268.
- SUBAČIUS, GIEDRIUS, 2015: „Ortografinė Simono Daukanto žemaitiško balsio [e] raiška *Istorijoje žemaitiškoje* (1828–1834): <e, e, i, y>“, *ALt* 17, 167–234.
- SUBAČIUS, GIEDRIUS, 2016: „Simono Daukanto *Istorijos žemaitiškos* (1828–1834) rašybos lūžiai: diakritikai, geminatos, digrafai“, *ALt* 18, 135–184.
- ŠINKŪNAS, MINDAUGAS, 2015: „Lietuvių ortografijos skirtumai katalikų ir evangelikų reformatų raštuose (XVI–XVII a.): priebalsio /j/ ir diftongų /ai/, /ei/ rašyba“, *Blt* 50(2), 197–244.
- TUMELIS, JUOZAS, 1968a: „Antrasis ‘Knygos nobažnystės krikščioniškos’ leidimas – kontrafakcija?“, *Literatūra ir menas*, 1968 m. kovo 8 d., nr. 10(1112), 7.
- TUMELIS, JUOZAS, 1968b: „Dar kartą apie ‘Knygą nobažnystės krikščioniškos’“, *Literatūra ir menas*, 1968 m. lapkričio 2 d., nr. 44(1146), 12.
- VOESTE, ANJA, 2007: „Variability and professionalism as prerequisites of standardization“, *Germanic Language Histories ‘from Below’ (1700–2000)*, parengė Stephan Elspaß [ir kt.], Berlin, New York: De Gruyter, 295–307.
- ZINKEVIČIUS, ZIGMAS, 1966: *Lietuvių dialektologija*, Vilnius: Mintis.
- ZINKEVIČIUS, ZIGMAS, 1971: „M. Petkevičiaus katekizmo (1598 m.) tarmė“, *Blt* 7(1), 67–86.
- ZINKEVIČIUS, ZIGMAS, 1988: *Lietuvių kalbos istorija 3. Senujų raštų kalba*, Vilnius: Mokslas.

Birutė Kabašinskaitė

DAS GRAPHEM <Y> IN DER ZWEITEN AUSGABE
VON KNYGA NOBAŽNYSTĖS

Zusammenfassung

Der spezifische Gebrauch des Graphems <y> im ersten Teil von *Knyga nobažnystės* (in der wiederholten Ausgabe von 1684?, weiterhin KNG²) zeichnet diesen Text gegenüber anderen zeitgenössischen Schriften aus. Aus der Analyse der Verwendungsfälle von <y> ergeben sich einige Hypothesen, die im Aufsatz näher analysiert werden.

Unter dem Einfluss der polnischen Rechtschreibung haben die Bearbeiter versucht, dem Graphem <y>, welches als eine nicht konsequent eingesetzte Variante von <i> zu betrachten ist, eine genauere Funktion zuzuordnen. In der ersten Hälfte des Werkes (und somit im Großteil des Psalmenbuchs) wurde das Schriftzeichen <y> anscheinend zur Kennzeichnung von [i] (selten [i̯]) vor „härteren“ Konsonanten *t, p, d, v, s, r, m, n* eingesetzt, um der etwas härteren Aussprache dieser Konsonanten vor den Vokalen der *e*-Gruppe und ihrer häufigen Schreibung ohne das Palatalisierungs-*i* Rechnung zu tragen. Die Konjunktion *ir* ‘und’ wurde in Anlehnung an die Schreibung der gleichbedeutenden polnischen Konjunktion (*y*) ebenfalls mit <y> geschrieben. Die Schreibung <y> hätte auch durch die hypothetisch angenommene ungespannte und etwas breitere Aussprache von *i* in unbetonten oder in akzentuierten aber nicht verlängerten Positionen (vergleichbar mit der Aussprache in den heutigen Dialekten in der Gegend von Kėdainiai) bedingt sein können. Deswegen ist die Mög-

lichkeit in Erwägung zu ziehen, dass das Graphem <y> in *KNG*² am häufigsten zur Kennzeichnung des weniger gespannten [i] eingesetzt wurde, allerdings nur in der Umgebung „härterer“ Konsonanten.

Andererseits hätte die Schreibung <y> statt <i> (mit Ausnahme von *yr*) auch ästhetisch motiviert sein können: so hat man sich gewissermaßen an die Ober- und Unterlängen der Schriftzeichen *t*, *p*, *d*, *f*, *k* angepasst. Im *KNG*² wurde neben einem solchen Buchstaben meistens das Graphem <y> gesetzt (am konsequentesten nach *t*, *p* und *d* in bestimmten Stämmen). Die Anpassung des Graphems <y> hätte auch ein Stilmerkmal eines der Bearbeiter von *KNG*² sein können, welcher die ersten hundert Seiten des Gesangbuches abgeschrieben und korrigiert hat.

Die nicht konsequente Verwendung von <y> in gewissen Stellungen zeigt, dass die Erweiterung seines Verwendungsbereichs nicht an einem einzigen Zeitpunkt zustande kam, sondern möglicherweise beim wiederholten Lesen der zu bearbeitenden Texte ergänzt wurde.

Dieses für die *KNG*² so kennzeichnende Schriftzeichen gehört allerdings nicht zu den typischen Merkmalen der Übersetzung des Neuen Testaments von 1701, die zum Teil von Samuel Bittner angefertigt wurde, welcher auch an der Bearbeitung von *KNG*² beteiligt war.

BIRUTĖ KABAŠINSKAITĖ
Baltistikos katedra
Baltijos kalbų ir kultūrų institutas
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5
LT-01513 Vilnius, Lietuva
el. p.: birute.kabasinskaite@flf.vu.lt

Gauta 2017 m. spalio 19 d.